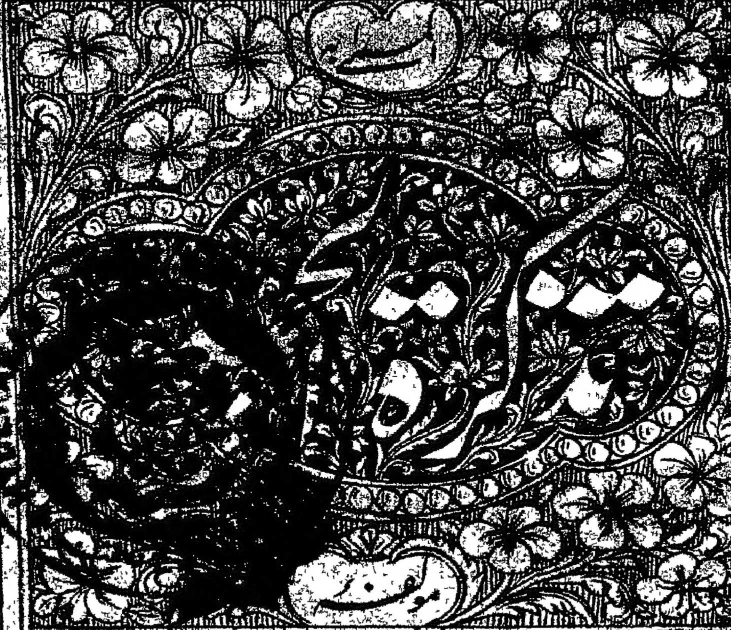
بحسن خصائل ملکوتی و محاسن فضل خلائق و منبع زمانہ

ترجمہ کہ آں ادہ و کا مقبول علمائے دین و قار ترجمہ آیہ کریمہ

یا ایہا الذین آمنوا اذا نودی للصلوٰۃ من یوم الجمعۃ الآیۃ

المسمی

مؤلفہ

جناب ہدایت مآب گرامی حضرت ملک العلماء مولوی سید محمد عبد السلام صاحب

لا زالت شموس ارشاداتہ علی رؤس الطالبین طالعۃ

در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع مزین مقبول اہل جہان شد

بسم الله الرحمن الرحیم

حامداً و مصلیاً و مسلماً اما بعد این فقیر حقیر خادم الطلبة المفتقر الی الله العلام محمد عبد السلام عفی عنه متوطن قصبه سیوهاره
ضلع بجنور بخدمت برادران اهل اسلام خصوصاً فضلای و علمای ذوی الاحترام عرض می نماید که درین زمان بسیاری از
جاهلان از تهاون و شامت نفس و اکثر ایشان بموجب فتوای بعضی علمای این زمانه که در ملک دار الحرب جمعه جائز نیست یا آنکه
برای صحت ادای جمعه مصر و سلطان شرط است و مصر آنست که در وی قاضی و مفتی بود که اقامت حدود و تنفیذ احکام نماید و این
شرط در زمانما که عملداری کفار است مفقود اند فلهذا جمعه صحیح نیست جمعه که فرضیت وی از نص قطعی ثابت است بلا عذر عمداً ترک
کرده اند و بعضی از ایشان بصورت اقامت جمعه نیز در تذبذب افتاده بعد از جمعه چهار رکعت فرض ظهر احتیاطاً بفتوای
بعضی علما ادا میسازند لهذا بنده این حال این مختصر را در چند اوراق تحریر کرده بر سه ابواب و هر باب را بر دو فصل و
بر یک خاتمه ترتیب دادم و موسوم به **تذکرة الجمعه** کردم **باب اول فصل اول** در بیان فرضیت جمعه **فصل دوم**
در بیان فضیلت روز جمعه **باب دوم فصل اول** در بیان ثواب نماز جمعه **فصل دوم** در بیان تهدید و تشدید بر
ترک جمعه **باب سوم فصل اول** در بیان اشتراط مصر **فصل دوم** در بیان اشتراط سلطان **و خاتمه** در بیان رد
فرض ظهر بعد از جمعه احتیاطاً **باب اول فصل اول** در بیان فرضیت جمعه باید دانست که جمعه فرض عین
است و فرضیت وی بنص قطعی ثابت است **یا ایها الذین آمنوا اذا نودی للصلوة من یوم الجمعة**
فاسعوا الی ذکر الله الآیة و شیخ عبد الحق محدث دهلوی رحمه الله در ترجمه مشکوة تحریر میفرمایند که مراد از ذکر
صلوة جمعه است یا خطبه وی و وجوب خطبه مستلزم وجوب جمعه است کذا قالوا و مذکور در تفاسیر آنست که مراد
خطبه و صلوة هر دو است چه ذکر هر دو را شامل است و بر هر دو صادق **انتهی** و بحدیث هم فرضیت وی ثابت است

عن جابر بن عبد الله رضی الله تعالیٰ عنه قال خطبنا رسول الله صلی الله علیه وسلم فقال
یا ایها الناس توبوا الی الله قبل ان تموتوا الی ان قال واعلموا ان الله قد افترض علیکم الجمعة فی
مقامی هذا فی یومی هذا فی شهری هذا من عامی هذا الی یوم القیمة فمن ترکها فی حیوتی او بعدی وله امام عادل
او جائر استخفافا بها او جحودا بها فلا جمع الله له شمله ولا بارك له فی امره الا ولا صلوة له ولا زکوة له ولا حج له
ولا صوم له ولا برله حتی یتوب فمن تاب تاب الله علیه بحدیث رواه ابن ماجه پس از ینحدیث مستفاد
شد که جمعه تا قیامت جاری خواهد ماند و فرضیت وی مدام باقی ست وهر که از راه استخفاف وجحود ترک خواهد کرد
نماز وغیره وی مقبول نیست تا آنکه توبه کند شیخ عبد الحق دهلوی در شرح سفر السعادت مینویسند که اگر مراد حقیقت
جحود واستخفاف است آن خود کفر است صریح وهیچ عبادت با کفر مقبول وصحیح نبود مگر بتوبه ورجوع باسلام این ظاهر
ست چندان احتیاج به بیان ندارد وظاهر آنست که جحود واستخفاف در عمل مراد بود بعدم مواظبت ومداومت گویا ترک کردن
وتکاسل نمودن آنرا بانکار واستخفاف دارد برین تقدیر ذکر عدم قبول عبادت تغلیظ وتشدید باشد بر ترک جمعه انتهی وشبه
اقرب بخما یده الله اعلم انتهی ظاهر استدلال حنفیه از اشتراط سلطان بهمین حدیث معلوم میشود فصل دوم تذکره دربیان
فضیلت روز جمعه احادیث درینباب بسیار اند درینجا یک حدیث تیمنا مذکور میشود عن ابی لبابة بن عبد المنذر رضی الله تعالی
عنه قال قال النبی صلی الله علیه وسلم ان یوم الجمعة سید الایام واعظمها عند الله وهو اعظم عند الله
من یوم الاضحی ویوم الفطر فیه خمس خلال خلق الله فیه آدم واهبط الله فیه آدم الی الارض و
فیه توفی الله آدم وفیه ساعة لا یسال الله فیها العبد شیئا الا اعطاه ما لم یسأل حراما وفیه تقوم الساعة ما من ملك
مقرب ولا سماء ولا ارض ولا ریاح ولا جبال ولا بحر الا هن یشفقن من یوم الجمعة رواه ابن ماجه باب دوم فصل اول تذکره
دربیان ثواب نماز جمعه احادیث درینباب بسیار اند درینجا یک حدیث تیمنا مذکور میشود عن ابی هریرة رضی الله تعالی عنه
قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا کان یوم الجمعة وقفت الملائکة علی باب المسجد یکتبون الاول
فالاول ومثل المهجر کمثل الذی یهدی بدنة ثم کالذی یهدی بقرة ثم کبشا ثم دجاجة ثم
بیضة فاذا خرج الامام طووا صحفهم ویستمعون الذکر متفق علیه فصل دوم تذکره احادیث در
باب تهدید وتشدید بر ترک نماز جمعه بسیار وارد اند درینجا یک حدیث از سفر السعادت تیمنا مذکور میشود عن ابن عباس
ان النبی صلی الله علیه وسلم قال من ترك الجمعة من غیر ضرورة کتب منافقا فی کتاب لا یمحی ولا یبدل وفی
بعض الروایات ثلثا رواه الشافعی باب سوم فصل اول تذکره دربیان اشتراط مصر
فی مصر جامع او فی مصلی المصر ولا تجوز فی القری
والمصر الجامع کل موضع له امیر وقاض ینفذ الاحکام ویقیم الحدود

لم يسبق الاول اختيار الكرخي وهو الظاهر والثاني اختيار البلخي انتهى بحر العلوم مولانا عبد العلي رحمه الله دراركان مسطرمينويسد اختلفت الروايات في مذهبنا ففي ظاهر الرواية هو بلدة بها امام وقاض يصلح لاقامة الحدود وفي فتح القدير بلدة فيها سكك واسواق ووال ينصف المظلوم من الظالم وعالم يرجع اليه في الحوادث وهذا اخص مما قبله وهذا قول امير المومنين على رضي الله تعالى عنه على ما رواه عبد الرزاق لا تشريق ولا جمعة الا في مصر جامع على احد هذين الروايتين فان المصر الجامع يكون الامام ها هنا وعلى التفسير الاول المصر آكد والية كافر لا تجب فيه الجمعة وعلى التفسير الثاني لا تجب في المصر الذي واليه ظالم لا ينصف المظلوم من الظالم ويرد هذين الروايتين ان الصحابة والتابعين لم يتركوا الجمعة في زمان يزيد الشقي مع انه كان من اشد الناس ظلما بالاجماع لانه هتك حرمة اهل البيت وبقي مصرا عليه ولم يتب عليه وقت الاكان هو لطلبه الظلم من اباحة دماء الصحابة الاخيار واما انتصاف المظلوم من الظالم فبعيد منه كل البعد فافهم وفي رواية الامام ابي يوسف المصر ما يبلغ المقيمون فيه عددا لا يسع اكبر مساجده اياهم في الهداية هو اختيار البلخي وبه افتى كثير من المشايخ لما راوا فساد اهل الزمان والولاة فان شرط اقامة الحدود وانتصاف المظلوم من الظالم ينفي وجوب الجمعة مع انها من شعائر الاسلام ويمكن القول بانه يقع التمادي في اقامة الحدود وانتصاف المظلوم من الظالم في امارة بني امية بعد وفات معاوية الا في زمان عمر بن عبد العزيز قدس سره في امارة سبق المعاوية ولم يترك احد من الصحابة والتابعين الجمعة فعلم انهما ليسا بشرطين وان قال الفتوى في مذهبنا الرواية المختارة للبلخي انتهى بالجملہ از ہر دو عبارت منقولہ استفادہ شد کہ برای مصر جامع از ابیوسف رحمہ اللہ دو روایت ست اول مختار کرخی دوم مختار بلخی و نیز از عبارت اخیر مستنبط میشود کہ روایۃ بلخی قوی و مرجح ست کہ موافق و مطابق ست بعمل سلف صالحین از صحابہ و تابعین و تبع تابعین و مصداق این روایۃ جابجا در بلاد و قصبات یافتہ میشود و روایت کرخی ضعیف و مرجوح بر آید کہ خلاف ست بعمل سلف صالحین بنا برین اکثر فقہای حنفیہ از مسلک کرخی رجوع کردہ مسلک بلخی را اختیار کردہ اند و او را مفتی بہ قرار دادہ اند چنانچہ از در مختار بوضوح میشود ويشترط لصحتها سبعة اشياء الاول المصر وهو ما لا يسع اكبر مساجده اهله المكلفين بها وعليه فتوى اكثر الفقهاء مجتبى لظهور التوانى فى الاحكام انتهى و در بحر الرائق نوشته وعليه فتوى اكثر الفقهاء وقال ابو شجاع هذا احسن ما قيل فيه وفي الولوالجية وهو صحيح انتهى و در شرح وقایہ گوید وانما اختار هذا دون التفسير الاول لظهور التوانى فى احكام الشرع لاسيما فى اقامة الحدود فى الامصار انتهى و در رد المحتار حاشیہ در المختار مینویسد وقدمه في الدرر على القول الآخر وظاهره ترجيحه انتهى پس بملاحظہ این روایات معتبرہ کہ بمذہب بلخی مویدند لاسیما درین زمانہ پر فتنہ و فساد و ظلمت و کفر کہ نام و نشان از اقامۃ حدود و تنفیذ احکام شرع و انتصاف مظلوم از ظالم اصلا پیدا نیست اختیار کردن مسلک بلخی از اہم مہمات و واجب لازم آمد و قابل فتوی در مذہب ہمین روایت مختار خواہد گردید میگویم صاحب در المختار بر قول صدر الشریعۃ وانما اختار هذا دون التفسير الاول آہ نظر کردہ حیث قال ثم زيف صدر الشريعة له عذرا عذره عن صاحب الوقاية حيث اختار الحد المتقدم

لظهور التوانی فی الاحکام زیف بان المراد القدرة علی اقامتها علی ما صرح به فی التحفة عن ابی حنیفة رحمه الله
انه بلدة کبیرة فیها سکک واسواق ولها رساتیق وفیها وال یقدر علی انصاف المظلوم من الظالم بحشمته وعلمه او علم غیره
یرجع الناس الیه فیما یقع من الحوادث وهذا هو الاصح الا ان صاحب الهدایة ترک ذکر السکک والرساتیق لان الغالب
ان الامیر والقاضی الذی شانه القدرة علی تنفیذ الاحکام واقامة الحدود لا یکون الا فی بلد کذلک فتح له تقدیر الحد وفی
التعبیر بقدر رد علی صدر الشریعة کما علمته وفی شرح الشیخ اسمعیل عن البرجندی لیس المراد تنفیذ جمیع الاحکام بالفعل اذ الجمعة
اقیمت فی عهد اظلم الناس وهو الحجاج وانه ما کان ینفذ جمیع الاحکام بل المراد والله اعلم اقتداره علی ذلک قول وعلیه فلو
کان الاخلال بتنفیذ بعض الاحکام مخلا بکون البلد مصرا علی هذا القول الذی هو ظاهر الروایة لزم ان لا تصح الجمعة فی
بلدة من بلاد الاسلام فی هذا الزمان بل فیما قبله من ازمان فتعین کون المراد الاقتدار علی تنفیذ الاحکام ولکن ینبغی ارادة
اکثرها والا فقد یتعذر علی الحاکم الاقتدار علی تنفیذ بعضها لمنع من علاه وکما یقع فی ایام الفتنة من تغلب بعض اهل
البلد بعضهم علی بعض وعلی الحاکم بحیث لا یقدر علی تنفیذ الاحکام فیهم لانه قادر علی تنفیذها فی غیرهم وفی
عسکره علی ان هذا عارض فلا یعتبر انتهی ملخصا ما حاصل بطور خلاصه المبحث آنکه صدر الشریعه تفسیر اول را بسبب
ظهور توانی وتهاون در احکام تزییف کرده وعذری از طرف صاحب هدایه پیش نموده که اختیار کردن وجه مقدم
باین سبب کرده است آن تزییف وی خود مزیف است بآنکه مراد ازان قدرت است بر اقامت حدود واجرای احکام
چنانچه از امام ابو حنیفه مرویست انه بلدة کبیرة آه نه آنکه تنفیذ جمیع احکام بالفعل مراد باشد زیرا که جمعه اقامت یافت در زمان
حجاج که ظالم تر از وی کسی نبود ونیز ظاهر است که وی تعمیل جمیع احکام نمیکرد بلکه مراد والله اعلم اقتدار وی ست بر آن
ولیکن لائق آنست که اکثر احکام مراد دارند بالجمله صاحب ارکان اربعه مسلک کرخی را بسبب تهاون در اقامت حدود
واجرای احکام وانتصاف مظلوم از ظالم که مراد ایشان ازان اقامت واجرا وانتصاف بالفعل ست تضعیف وتزییف
کرده خود مزیف گردید بآن تقریر که صاحب رد المحتار نموده وقوت وترجیح این مسلک بهمین تقریر بوضوح انجامید وموافق
ومطابق بعمل سلف صالحین از صحابه وتابعین وتبع تابعین گردید زیرا که والیان که در زمان ایشان بوده اند همه قادر
بودند بر اقامت حدود وغیره اگرچه بالفعل آن امور از ایشان جاری نبوده باشند پس معلوم شد که در باب اقتدار شرط است
نه جریان بالفعل بالجمله رجوع کردن از مسلک کرخی وعمل بمسلک بلخی بعلت تهاون اقامت اعتباری ندارد ودرین زمانه نیز
والیان صاحب اقتدار که بر اقامت وغیره ایشان را قدرت حاصل باشد بفضله تعالی در ملک عرب وعجم وهند موجود اند الغرض
هر دو روایة که در تفسیر جامع از ابی یوسف آمده مقبول ومعتبر برآمدند وعمل بر هر دو ممکن ست باین طریق که جائیکه
اقامت جمعه با سلطان یا مامور وی ممکن نباشد وآنجا مسلک کرخی اختیار باید نمود ورنه در جمعه نقصان وخلل واقع
خواهد شد ازینجاست که سلطان یا مامور وی را در باب شرط صحة نوشته اند ومتقدمین فقهای حنفیه همین مذهب را که از

ظاهر الروایت اختیار کرده‌اند و در جای که حاجت بسلطان و امر وی در این باب نیست و آنجا مسلک بعلی ابن ابی بکر
که این مسلک باجماع مسلمانان شهر کافی است **فصل دوم** تذکره در بیان اشتراط سلطان در ارکان [illegible]
تحریر مختصر اینست و منها السلطان او امره باقامة الجمعة عند الحنفية خاصة لا عند الشافعية فانهم لم یشترطوا اذا اجتمع مسلموا
بلدة و قدموا اماما و صلوا الجمعة خلفه جازت الجمعة و المامور من قبل السلطان افضل لم اطلع علی دلیل یفید اشتراط
امر السلطان و ما فی الهدایة لانها تقام بجماعة عظیمة و قد تقع المنازعة فی التقدم و التقدیم لان کل انسان یطلب
رتبة فلا بد من السلطان لیدفع هذه المنازعة فهذا رای لا یثبت به الاشتراط لاطلاق نصوص وجوب الجمعة ثم هذه المنازعة
تندفع باجماع المسلمین علی تقدیم واحد لان رتبة السلطان یطلبها کل احد من الناس فیخشی ان تقع المنازعة فلا بد من نصب
السلطان لکن تندفع هذه المنازعة باجماع المسلمین علی تقدیم واحد فکذا هذا وکما فی جماعة الصلوة یخشی ان تقع المنازعة
فی تقدیم رجل لکن تندفع باجماع المصلین فکذا فی الجمعة ثم اصحابه اقاموا الجمعة فی زمان فتنة علی امیر المؤمنین عثمان
وکانت هؤلاء اعلم [illegible] لم یعلم انهم طلبوا الاذن فی اقامة الجمعة بل الظاهر عدم الاذن لان هؤلاء الاشقیاء من
اصحاب الشر لم یقصدوا ذلک فعلم ان اقامة الجمعة غیر مشروطة عندهم بالاذن لعل بهذه الواقعة رجع المشائخ عن الاشتراط
فالتعذر الاستیذان افتوا بانه ان تعذر الاستیذان من الامام فاجتمع الناس علی رجل یصلی بهم کما فی العالمگیریة
ناقلا عن التهذیب انتهی حاصل تقریر [illegible] ارکان اربعه اینست که بر اشتراط امر سلطان دلیلی که مفید اشتراط باشد
[illegible] و داعیه صاحب هدایه وقوع منازعه را علت برای اشتراط قرار داده است این محض رای است
[illegible] ثابت نشود بایر اطلاق نصوص جمعه تا دفع این منازعه موقوف بر وجود سلطان نیست بلکه تدافع
آن باتفاق مردم هم که یکی را امام قرار دهند میتواند شد و نیز وقوع منازعه فقط منحصر در امر اقامت جمعه نیست بلکه وقوع
آن در دیگر امور نیز محتمل است چنانکه در رتبه سلطان که هر شخص از مردم میخواهد که مرا رتبه سلطان حاصل شود و در این باب
منازعه میکنند پس برای دفع این منازعه تعیین سلطان تجسیم میگردد بلکه رفع آن باتفاق مردم که یکی را مقدم خود
سلطان قرار دهند ممکن است پس همچنین است در اقامت جمعه که یکی را از قوم امام معین نمایند و چنانکه در جماعت نماز هم
منازعه محتمل است که در تقدیم شخصی واقع گردد پس دفع آن باتفاق مصلیان میتواند شد پس همچنین است در اقامت جمعه
و الحجة مولانا مینویسند که مارا علم بر دلیل اشتراط امر سلطان نیست این نفی بحسب علم خود کرده‌اند ورنه از حدیث ابن ماجه
که در آن امام عادل او جائر که در باب اول مذکور است اشتراط ثابت میشود و نیز از تقریر مولانا مستفاد است که اشتراط
سلطان و امره در باب اقامت جمعه خاص است نزد حنفیه نزد شافعیه شرط نیست اجماع مسلمانان شهر کافی است
و نیز ثابت است که حنفیه بصورت تعذر استیذان از سلطان از این شرط رجوع کرده اکتفا باجماع نموده‌اند چنانکه [illegible]

[illegible] لالت [illegible] امام الزمان [illegible] و السلطان ای الخلیفة ای الوالی الذی لیس فوقه وال عادلا

کان

كان او جائرا وقيل يشترط العدالة كذا في قاضيخان و الاطلاق مشعر بان الاسلام ليس بشرط ... او اذا لم يكن ...
الا اذا كان السلطان ليس بشرط فلو اجتمعوا على رجل فصلوا جاز كما في الجلالي وغيره انتهى ازين روايه معلوم شد كه
اسلام در سلطان شرط نيست زيرا كه در كتب فقه لفظ سلطان مطلق آمده و قول باشتراط عدالت در سلطان ضعيف است
كه خلاف ست بحديث شريف كه در امام عادل و جائر آمده و در عالمگيري مينويسد فان لم يكن ثمة احد منهم اجتمع الناس
على رجل فصلى بهم جاز كذا في السراجية انتهى و در فتاوى قاضيخان نوشته الامام اذا منع اهل مصر ان يجمعوا لم يجمعوا
الى ان قال فاما اذا نهى متعنتا او اضرارا بهم فلهم ان يجتمعوا على رجل يصلي بهم الجمعة انتهى و در در مختار نوشته و نصب
العامة الخطيب غير معتبر مع وجود من ذكر اما مع عدمهم فيجوز للضرورة انتهى و در كفايه شرح هدايه گويد و قال الشافعي
السلطان ليس بشرط لما روي ان عثمان رضي الله تعالى عنه حين كان محصورا صلى علي رضي الله تعالى عنه الجمعة بالناس
ولم يروا انه صلى بامر عثمان قلنا يحتمل انه فعل ذلك بامر عثمان و المحتمل لا يصلح حجة و لو فعل بغير اذنه انما فعل لان الناس
اجتمعوا عليه وعند ذلك يجوز لان الناس احتاجوا الى اقامة الفرض فاعتبر اجماعهم انتهى بالجمله ازين روايتها مستنبط
ميشود كه تعذر استيذان بچند وجه ثابت خواهد شد اول آنكه كسيكه احق باقامة جمعه است مانند سلطان يا نائبش
در آنجا موجود نبود دوم آنكه سلطان از راه عناد و ضرر رسانی مردم را از اقامة جمعه مانع آيد سوم آنكه سلطان در ايام
فتنه محصور بود پس در صورتها باعث تعذر استيذان مردم را ميرسد كه بلا اذن سلطان اقامة جمعه نمايند و برای
صحت ادای جمعه اين اجماع كافي و معتبر خواهد شد و قطع نظر ازين تعذر استيذان و عدم تعذر آن در صورت مذكوره
خواهد شد كه دستور استيذان از سلاطين وقت ائمه متعارف بود و پيدا هست كه درين زمانه بلكه پيش ازين تا زمانهای دراز
چنان ملاحظه كرده ميشود كه اين دستور بكلی موقوف است مسلمانان بطور خود باتفاق يكديگر اقامة جمعه در بلاد و قصبات
و قرى مينمايند سلاطين را درينباب هيچ مزاحمت نيست پس درين صورت چه حاجت است بسلطان و امر و مويد اينمعنی است
الحجة مولانا رفيع الدين دهلوي عليه الرحمة در استفتاي لعبد التحقيق در دار الحرب ميفرمايند باقيماند سخن در جواز جمعه
تحقيقش آنست كه در اصل جمعه يكجا مي بايد و در شهرهای بسيار كلان در جا تجويز كرده اند پس بنا برين دستور اذن حاكم
لازم آمد زيرا كه در تعيين مكان و امام اهل جاه و عزت مناقشه ميكنند و چون دستور را مسلمانان از صدها سال تمام
نزدند حاجتي بامام و اذن او نيست و مستند در فتاوى عالمگيري تقسيم امام نموده كه اگر مسلمانان شهر يكي را در امور دينی
مطاع و متبوع سازند در اقامة جمعه كفايت است و از سير و تواريخ دريافت ميشود كه اهل ماوراء النهر و عراق و عجم در فتنه
چنگيزي نماز جمعه بعذر اين ترك نكرده اند بنا برين در جائيكه شروط ديگر متحقق باشد از نقصان والي اهل اسلام جمعه
باطل نگردد انتهى بقدر الحاجة بالجمله جمعه را كه از عمده شعائر اسلام است و فرضيت و مي منبش قطعي ثابت است
بهرحال و بهر تقدير ادا بايد كرد و محض بفقدان بعض شروط بزعم خود كه بدلائل ظنيه ثابت است ترك كردن امر قطعي

سا ذجیلی یا نجمی و ضعف ایمانی ست درینجا قدری عبارت شرح سفر السعادت که مفید مطلب ست منقول میشود مصنف
حضرت شیخ عبد الحق دهلوی علیه الرحمه میفرماید که وشاید برآنکه تعیین روز جمعه از صحابه است باجتهاد بود حدیث عبد الرزاق
را آورده اند که باسناد صحیح از ابن سیرین روایت کرده و شیخ ابن حجر او در شرح بخاری آورده که جمع کردند انصار در مدینه
پیش از قدوم آنحضرت رسالت صلی الله علیه وسلم و پیش از نزول قرآن بدان گفتند که چون یهود را روزیست که جمع میشوند
درسه در هر هفته و نصاری را نیز روزیست مانند آن ما نیز بگردانیم روزی را که جمع شویم در وی و ذکر کنیم خدای تعالی را و نماز گذاریم
در وی و بجا آریم وظیفه شکر و عبادت را پس تعیین یوم العروبه که نام قدیم روز جمعه است برای آن تعیین کردند و برا اسعد بن
زراره که از روسای انصار بود و پیش از قدوم حضرت بمدینه بشرف اسلام مشرف شده بود جمع آمدند پیش وی با ایشان نماز
گذارد و اجتماع نمود بعد از آن قرآن نازل شد که اِذَا نُوْدِیَ لِلصَّلٰوۃِ مِنْ یَّوْمِ الْجُمُعَةِ الآیة پس این حدیث دلالت کرد که صحابه
روز جمعه را باجتهاد تعیین اختیار کردند انتهی و آنکه اقامت از اسعد بن زراره جمعه را پیش از قدوم حضرت بمدینه
و اجتماع صحابه برای آن صحیح ست و احمد و ابی داود و ابن ماجه از حدیث کعب بن مالک اخراج کرده که اول کسیکه
گذارد با ما جمعه را پیش از قدوم حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم در مدینه اسعد بن زراره بود و اکثر برآنند که حضرت
روز جمعه در اول قدوم حضرت شد و آنحضرت بعد از اقامت سه روز بقبا روز جمعه قصد در آمدن مدینه مطهره کردند و
در میان راه نماز جمعه گذارد بر این تقدیر اجتماع صحابه بروز جمعه با اسعد بن زراره باجتهاد صورت اشکال پیدا نکند و بعضی
گویند فرضیت جمعه در مکه بود و خالی از اشکالی نیست شیخ ابن حجر فرماید و دور نیست که حضرت جمعه را در مکه بوحی دانسته باشد
ولیکن بر اقامت و اجتماع مردم برای آن در مکه قدرت و تمکن نیافته چنانچه نزد دار قطنی حدیثی از ابن عباس نیز در این باب
آمده و صحابه از اهل مدینه آنرا نشنیده و در نیافته و آنرا باجتهاد خود پیدا کرده و اجتماع نموده و ذکر و عبادت و نماز لازم نیست
که بجمیع حضور صحابی که در جمعه وارد ست بوده و اینقدر مقصود کافی ست والله اعلم انتهی بقدر الحاجة بالجمله ازین
عبارت چند امور مستفاد شدند اول اقامت از اسعد بن زراره جمعه را پیش از قدوم حضرت صلی الله علیه وسلم
و پیش از نزول آیة جمعه دوم اقامت از آنحضرت صلی الله علیه وسلم جمعه را بمدینه طیبه بعد از نزول آیة جمعه سوم
فرضیت جمعه در مکه معظمه بنزول وحی و عدم اقامت او در آن باعث عدم قدرت و تمکن بر وی پس از اول و دوم مستنبط
میشود که اقامت جمعه در قری جائز ست زیرا که مدینه طیبه قبل از قدوم و هم در ابتدای بعد از قدوم دار اقامت حدود و
تنفیذ احکام موافق مسلک کرخی اصلا نبود و چون بغور و تامل ملاحظه کرده میشود مسلک صحیح هم باین واقعه
صحیحه موافق و منطبق میگردد بدلیل آنکه در وقت اقامت از اسعد بن زراره جمعه را و نیز در وقت اقامت از آنحضرت صلی
الله علیه وسلم در مدینه طیبه مساجد نبودند که در اکبر مساجد وی تحقیق تقدیر عدم گنجایش مردم کرده باشند از بی در اول
نزول برکت شمول آنحضرت در منازل بنی عمرو بن عوف که حوالی قبا بود در مدت اقامت خود البته اساس مسجد

خبا فرمودہ بودند و مدت اقامت سہ روز و بروایتی چہار روز و بروایت زیادہ ازان نقل کردہ اند و جائیکہ حضرت الیٰ
جمعہ گذاردہ بودند مسجد نبود لیکن آن را انجا مسجد بنا کردہ اند کہ الآن بجمعہ مسجد مشہور ست کما ہو المستفاد من جذب القلوب
بالجملہ ازین واقعہ صحیحہ واضح و لائح گردید کہ حدود مصر از جانب شارع علیہ السلام مضبوط نیست محض برای تحدید
نیست و بالفرض در زمان اقامت جمعہ اسعد بن زرارہ بکثرت مسلمانان بودند کہ در اکثر مساجد عدم گنجایش تقدیر
کردہ شود و در جذب القلوب می نویسد و حتی بعد از قدوم مدینہ با این دوازدہ نفر و بقولی با چہل تن با ابو اسعد
اسعد بن زرارہ در مدینہ جمعہ اقامت نمود و این اول جمعہ بود کہ درین بلدہ طیبہ اقامت یافت انتہی و ظاہر ست
کہ چہل تن در مسجد صغیر نیز گنجایش خواہند کرد و از اکثر مساجد چہ گویید و نیز صحت ادای جمعہ در دیہات از روایات
فقہیہ مستنبط میشود چنانچہ در رد المحتار می نویسد و تقع فرضا فی القصبات و القری الکبیرة فیہا اسواق قال ابو القاسم
ہذا بلا خلاف اذا اذن الوالی او القاضی ببناء المسجد الجامع و اداء الجمعة لان ہذا مجتہد فیہ فاذا اتصل بہ الحکم صار مجمعا
علیہ و فیما ذکرنا اشارة الی انہ لا تجوز الجمعة فی الصغیرة التی لیس فیہا قاض و منبر و خطیب کما فی المضمرات والظاہر
انہ اریدبہ الکراہة لکراہة النفل بالجماعة الا تری ان فی الجواہر لو صلوا فی القری لزمہم اداء الظہر و ہذا اذا لم یتصل بہ الحکم
فان فی فتاوی الدیناری اذا بنی مسجد فی الرستاق بامر الامام فہو امر بالجمعة اتفاقا علی ما قال السرخسی فافہم انتہی
پس ازین عبارت مستفاد شد کہ جمعہ در قصبات و دیہات خرد و کلان باذن والی یا قاضی بالاتفاق فرض
در قبع خواہد شد و انچہ نوشتہ کہ جمعہ در دہ خرد کہ در وی قاضی و منبر و خطیب نیستند جائز نیست پس ازین
اشارة [illegible]
گویم پس از شرائط صحت جمعہ نیست کہ بدون آن جمعہ صحیح نباشد لیکن فی زماننا در ولایت ہند بسبب نصاری
و حجر و بسبب تعذر استیذان یا باعث عدم تعارف و رواج استیذان از سلاطین وقت اتفاق مسلمانان
در اقامت جمعہ در قصبات و دیہات خرد و کلان معتبر خواہد شد و بجای اذن والی قرار خواہد یافت و ہمچنین بنای
مساجد ہم موقوف بر رضای ایشان خواہد کرد و نیز از ان معلوم میشود کہ در زمان سابق حق اقامة جمعہ متعلق بقوت
رعایا بود کہ بدیشان امر التعلق داشت چنانچہ بخاری در باب الجمعة فی القری و المدن درین معنی حدیثی از ابن عمر
می آرد قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول کلکم راع و زاد اللیث قال یونس کتب رزیق
ابن حکیم الی ابن شہاب و انا معہ یومئذ بوادی القری ہل تری ان اجمع و رزیق عامل علی ارض یعملہا
و فیہا جماعة من السودان و غیرہم و رزیق یومئذ علی ایلة فکتب ابن شہاب و انا اسمع یامرہ ان یجمع
یخبرہ ان سالما حدثہ ان عبد اللہ بن عمر یقول سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کلکم راع و کلکم مسئول
عن رعیتہ فالامام راع و مسئول عن رعیتہ الحدیث و در بخاری مطبوعہ در ذیل این حدیث حاشیہ نوشتہ تو لہ یجمع ای

ای البحر این شہابت زلفا بان ما لما حدیثہ الجم استدل علمائنا ان من کان امیرا علیہا یراعی حقوق رعیتہ ومن جملۃ
حقوقہم اقامۃ الجمعۃ و بالمطابقۃ للترجمۃ انتہی پس مراعات این حق برای امرا تعلق او با ایشان از روی حکمت
ظاہر است بنا بر مصلحت وقت بود کہ از تعلیل ہدایہ و بحر مستنبط میشود کہ انما کان شرطا للصحۃ لانہا تقام بجمع عظیم وقد تقع المنازعۃ
فی التقدم والتقدیم وقد تقع فی غیرہ فلا بد منہ تتمیما لامرہا و در کفایہ شرح ہدایہ نوشتہ قولہ فی التقدم ای التقدم بنفسہ والتقدیم
ای لغیرہ قولہ وقد تقع فی غیرہ من نحو اذن سبق الی الجامع ومن لا اذا فی اول الوقت و آخرہ ومن نصب الخطیب
انتہی ومولانا بحر العلوم این تعلیل را تضعیف و تزییف کردہ اند چنانچہ بالا مذکور شد بالجملہ معلوم شد کہ در زمان ما اگر
مسلمانان از اہل جاہ و حشمت در باب تقدم وغیرہ در امر اقامت جمعہ مناقشہ و منازعہ میکردند پس بنا بر مصلحت تکمیل
این امر و دفع فتنہ منازعہ حق اقامت با امرا و سلاطین مفوض گشت الآن این امور متنازعہ فیہا در مسلمانان
اہل جاہ مفقود اند حاجت بسلطان و امیر اصلا نیست فقط اجماع مسلمانان برای تکمیل امر مذکور و دفع این فتنہ
در ینباب کافی است چنانچہ مولانا بحر العلوم در ارکان اربعہ کہ عبارتش بالا مذکور شدہ و نیز مولانا رفیع الدین دہلوی
علیہما الرحمۃ در یک فتوی کہ بالا منقول شدہ بایں معنی اشارہ فرمودہ اند واللہ اعلم و از امر سوم مستنبط میشود کہ جمعہ
در دار الحرب فرض است و اقامت او در وی صحیح و جائز باستدلال آنکہ در زمان فرضیت جمعہ یقینا مکہ معظمہ دار الحرب
بود و از ثناء آنحضرت برای اقامت شدہ بود مگر بسبب تسلط و غلبہ کفار تمکن و قدرت بر اقامت حاصل نگشت پس مانع
از اقامت ہمین تسلط بود و نیز نوشتہ اند کہ در عملداری کفار جمعہ صحیح و جائز است چنانچہ در عالمگیری میگوید بلاد علیہا
ولاۃ کفار یجوز للمسلمین اقامۃ الجمعۃ ویصیر القاضی قاضیا بتراضی المسلمین ویجب علیہم ان یلتمسوا والیا مسلما کذا فی معراج الدرایۃ
انتہی پس از اینجا باطل شد قول کسیکہ گوید کہ جمعہ در دار الحرب فرض نیست و اقامت او در وی صحیح و جائز نہ و نیز نوشتہ
اند کہ ادای جمعہ در ایام فتنہ صحیح است چنانچہ در رد المختار میگوید ولو مات الوالی او لم یحضر لفتنۃ ولم یوجد احد ممن لہ حق
اقامۃ الجمعۃ نصب العامۃ لہم خطیبا للضرورۃ کما سیاتی مع انہ لا امیر ولا قاضی ثمۃ اصلا وبہذا ظہر جہل من یقول
لا تصح الجمعۃ فی ایام الفتنۃ مع انہا تصح فی البلاد التی استولی علیہا الکفار انتہی پس از اینجا ظاہر شد جہالت کسی
کہ گوید جمعہ در ایام فتنہ صحیح نیست باوجودیکہ صحیح میشود در عملداری کفار و در ایام حدوث بلوی مسموع میشد کہ بعضی
علمای این زمانہ باین وجہ فتوی بعدم صحت جمعہ دادہ اند خاتمہ تذکرہ در بیان ادای صلوۃ اربع بعد از جمعہ بہ نیت
ظہر بسبب وقوع شک در صحت جمعہ وقوع شک در صحت جمعہ ظاہرا بدو وجہ معلوم میشود اول بسبب روایت عدم تعدد جمعہ
در یک شہر دوم بسبب شک در تحقق شرائط جمعہ بیان اول باید شنید بدانکہ تعدد جمعہ در یک شہر در چند جا بروایت
راجح جائز است چنانچہ از عبارت در مختار واضح میشود و تؤدی فی مصر واحد بمواضع کثیرۃ مطلقا علی المذہب و
علیہ الفتوی شرح المجمع للعینی و امامۃ فتح القدیر دفعا للحرج وعلی المرجوح فالجمعۃ لمن سبق تحریمۃ وتفسد بالمعیۃ

والاشتباه فیصلی بعدها آخر ظهر وکل ذلک خلاف المذهب فلا یعول علیه کما حرره فی البحر وفی مجمع الانهر معزیا
للطلبة الاحوط بنیة آخر ظهر ادرکت وقته لان وجوبه علیه باخر الوقت انتهی بالجمله ادای جمعه در یک شهر
در چند جا مطلقا جائزست شهر کلان باشد یا خرد و در هر دو جانب وی نهر فاصل باشد مانند بغداد یا نه و درمیان
وی پل باشد یا نه وجمعه در دو مسجد باشد یا اکثر و مقتضای اطلاق همینست که لازم نمی آید که تعدد بقدر حاجت بود
پس بتحقیق ذکر کرد امام سرخسی این سخن را که صحیح از مذهب ابی حنیفه جواز اقامت جمعه است در یک شهر در دو
مسجد باشد یا زیاده ازان و بآن عمل میکنیم بنابر اطلاق لا جمعة الا فی مصر بجهت تحقق شرط مصر فقط پس بیشک مذهب
جوازست مطلقا زیراکه در التزام ادای جمعه در یکجا موجب حرج است که مردم را در طی مسافت دراز برای حضور جمعه
مشقت خواهد شد و حال آنکه دلیل عدم جواز تعدد یافته نمیشود بلکه قضیه ضرورة مقتضی عدم اشتراط اتحاد
موضع است خصوصا وقتیکه شهر کلان باشد و بر قول مرجوح زیاده از دو جا جائز نیست چنانچه در بدائع مذکورست
پس بر منقول جمعه آنکس صحیح است که تحریمه وی از دیگران سابق باشد و در صورت معیت و اشتباه فاسد خواهد شد
فلهذا بگذارد بعد از جمعه صلوة ظهر بنیة آخر ظهر و بر قول راجح نباید گذارد که فتوی صاحب بحر چند بار بعدم ادای
ظهر جاری شده بنابر خوف اعتقاد عدم فرضیت جمعه و در بحر گفته که در فعل آن احتیاط نیست زیراکه جواز تعدد
ارجح و اقوی است از روی دلیل هذا ما هو المستفاد من رد المحتار گویم اگر تعدد بقدر حاجت بود اولی و انسب است
زیراکه زائد از قدر حاجت چنانچه سرخسی گفته باعث تقلیل جماعت است پس در شهرهای کلان و همچنین در شهرهای
خرد و قصبات و دیهات هر قدر که حاجت باشد تجویز نمایند و عبارة البحر هکذا وقد افتیت مرارا بعدم صلوة الاربع
بعدها بنیة آخر ظهر خوف اعتقاد عدم فرضیة الجمعة وهو الاحتیاط فی زماننا ومن لا یخاف علیه مفسدة منها فالاولی
ان یکون فی بیته خفیةً انتهی پوشیده نماند که اعتقاد عدم فرضیت جمعه درین زمانه بآن مرتبه رسیده است که بسیاری
از عوام و نیز بعضی از خواص جمعه را عمدا ترک کرده اند و این مفسده از ادا و تعیین صلوة اربع پیدا شده است و ایضا
فیه لهذا قال فی فتح القدیر فی باب الامامة قال انما اکثر فیه نوعا من الاکثار لما نشیع [illegible] الجهلة انهم ینسبون
الی مذهب الحنفیة عدم افتراضها ومنشاء غلطهم ما سیأتی من قول القدوری ومن صلی الظهر فالحرمة لترک الفرض وصحة
الظهر لما سنذکره وقد صرح اصحابنا بانها فرض آکد من الظهر وبکفر جاحدها انتهی اقول قد کثر ذلک من جهلة زماننا ایضا
ومنشأ جهلهم صلوة الاربع بعد الجمعة بنیة الظهر وانما وضعها بعض المتاخرین عند الشک فی صحة الجمعة بسبب روایة
عدم تعددها فی مصر واحد ولیست هذه الروایة بالمختارة ولیس هذا القول اعنی اختیار صلوة الاربع بعدها مرویا
عن ابی حنیفة وصاحبیه انتهی ما فی البحر الرائق پس ازین عبارت مستفاد شد که منشای [illegible] که عدم فرضیت
جمعه را بمذهب حنفیه منسوب میکنند قول قدوریست که هر که ادا کند ظهر پس حرمت بنابر ترک فرض است و ظهر صحیح

ست وبتحقیق تصریح کرده اند اصحاب ما که فرضیت جمعه آکد ست از ظهر و منکر وی کافر ست و منشاء جهالت الشایع
تا دیار این ست بعد از جمعه بنیة ظهر را اختراع کرده اند این را بعضے از متاخرین وقتیکه شک واقع شد
در صحت جمعه بسبب روایة عدم تعدد جمعه در یک شهر و این روایة غیر مختار ست و اختیار صلوة اربع بعد
از جمعه از ابو حنیفه و صاحبین مروی نیست گوییم قول قدوری متفرع ست برین اصل که فرض وقت و
اصل بروز جمعه نزد حنفیه سوائے زفر ظهر ست و جمعه بدل ست از وے و نزد زفر اصل ولیکن امر تادیه جمعه برائے اسقاط ظهر
ست بنا برین چون ادا خواهد کرد ظهر قبل از فوت جمعه صحیح خواهد شد نزد ما اگرچه اقتصار بر ظهر حرام ست و نزد
ائمه ثلثه و زفر صحیح نیست زیرا که فرض وقت و اصل نزد ایشان جمعه ست هکذا یفهم من کتب الفقه بدانکه صاحب
رد المحتار بر قول البحر که انه لا احتیاط فی فعلها کلام کرده حیث قال اقول وفیه نظر بل هو الاحتیاط بمعنی الخروج
عن العهدة بیقین لان جواز التعدد وان کان ارجح واقوی دلیلا لکن فیه شبهة قویة لان خلافه مروی عن
ابی حنیفة ایضا واختاره الطحاوی والتمرتاشی وصاحب المختار وجعله العتابی الاظهر وهو مذهب الشافعی والمشهور
عن مالک واحدی الروایتین عن احمد کما ذکره المقدسی فی رسالته نور الشمعة فی ظهر الجمعة بل قال السبکی من
الشافعیة انه قول اکثر العلماء ولا یحفظ عن صحابی ولا تابعی تجویز تعددها اه وقد علمت قول البدائع انه
ظاهر الروایة وفی شرح المنیة عن جوامع الفقه انه اظهر الروایتین عن الامام قال فی النهر وفی الحاوی
القدسی وعلیه الفتوی وفی التکملة للرازی وبه ناخذ اه فهو حینئذ قول معتمد فی المذهب لا قول ضعیف ولذا قال
فی شرح المنیة الاولی هو الاحتیاط لان الخلاف فی جواز التعدد وعدمه قوی وکون الصحیح الجواز للضرورة للفتوی
لا یمنع شرعیة الاحتیاط للتقوی اه قلت علی انه لو سلم ضعفه فالخروج عن خلافه اولی فکیف مع خلاف هؤلاء
الائمة وفی الحدیث المتفق علیه فمن اتقی الشبهات استبرأ لدینه وعرضه وکذا قال بعضهم فیمن یقضی
صلوة عمره انه لم یکن فاته منها شیئ لا یکره لانه اخذ بالاحتیاط وذکر فی القنیة انه احسن ان کان فی صلوته خلاف
المجتهدین ویکفینا خلاف من مر وفی القنیة لما ابتلی اهل مرو باقامة الجمعتین فیها مع اختلاف العلماء فی جوازهما
امر ائمتهم بالاربع بعدها حتما احتیاطا ونقله کثیر من شراح الهدایة وغیرها واقروه وفی الظهیریة واکثر مشائخ بخارا علیه لیخرج
عن العهدة بیقین ثم نقل المقدسی عن الفتح انه ینبغی ان یصلی اربعا ینوی بها آخر فرض ادرکت وقته
ولم اؤده ان تردد فی کونه مصرا او تعددت الجمعة وبالجملة فقد ثبت انه ینبغی الاتیان بهذه الاربع بعد الجمعة
لکن بقی الکلام فی تحقیق انه واجب او مندوب قال المقدسی ذکر ابن الشحنة عن جده التصریح بالندب وبحث
فیه بانه ینبغی ان یکون عند مجرد التوهم اما عند قیام الشک والاشتباه فی صحة الجمعة فالظاهر الوجوب انما
اطلنا فی ذلک لدفع ما یوهمه کلام الشارح تبعا للبحر من عدم فعلها مطلقا نعم ان ادی الی مفسدة لا تفعل جهارا

دالکلام

و الكلام عنده عندهما ولذا قال المقدسي نحن لا نأمر بذلك مثل هذه العوام بل ندل عليه الخواص المبالغة التقسيم
انتهى ملخصاً بالجمله ازين عبارت بطور خلاصه مستفاد شد كه روايت جواز تعدد اگرچه ارجح و اقوى است از روى
دليل وليكن درين شبهه قوى پيدا شد باين سبب كه خلاف آن از ابوحنيفه و ديگر ائمه و فقهاء مروى است پس روايت
عدم جواز تعدد در يك وقت معتمد در مذهب برآمد نه قول ضعيف پس بنابرين احتياطاً تا ادای اربعه بعد از جمعه در صورت
توهم مستحب است و در صورت شك و اشتباه واجب است اين طوالت كلام درين باب براى آن كرده شد كه در بحر مطلقاً
بعدم تاديه اربعه فتوى داده و شارح نيز درين امر اتباع او كرده پس براى دفع اين وهم اين تقرير طويل واقع شد
آرى اگر تاديه اربع سبب بجهت معتقد گردد بر بلا دانكند و كلام ما نزد عدم مفسده است فلهذا گفت مقدسى ما امر نكنيم
باين اربع مانند اين عوام را بلكه دلالت ميكنيم بر وى خواص را اگرچه نسبت بطرف ايشان باشد گوئيم ظاهر است كه دلائل
ايشان در باب عدم جواز تعدد بجز اين معنى كه تجويز تعدد جمعه از صحابى و تابعى محفوظ نيست معلوم نميشود و نصى در منع
آن وارد نشده چنانچه خود در رد المحتار بآن تصريح كرده كه لم يوجد دليل عدم جواز التعدد و پس اين استدلال
ضعيف و ناتمام است زيرا كه عدم محفوظيت تجويز تعدد از صحابى و تابعى ظاهراً و الله اعلم از چند وجه معلوم ميشود
اينكه در زمان ايشان [illegible] تعدد [illegible] ازرای خود و لهذا مقتضاى مصلحت وقت بلحاظ تقليل جماعت
در صورت تعدد و عدم قلت مردم يا بوجه ديگر اين تجويز نكرده باشند بالجمله اثبات عدم جواز تعدد ازين وجه محكمه
[illegible] واميكه نص وارد نشده باشد خيلى ضعيف است اگر گويند محتمل است كه نصى در نفس الامر وارد باشد كه صحابه
و تابعين بر آن آگاه باشند گو ما را معلوم نيست و آنچه صاحب رد المحتار نفى آن كرده بحسب علم خود كرده پس از نفى
نفس الامر لازم نمى آيد گوئيم اگر در نفس الامر وارد بود [illegible] صحابه و تابعين [illegible] بدلالت صريح
بر منعى كه در نفس الامر وارد نيست از احتمال [illegible] ثابت نخواهد شد زيرا كه مجرد صلاحيت [illegible] وارد [illegible] در اصول
فقه مينويسند كه چون مطلق و مقيد در يك حادثه در يك حكم وارد شوند مطلق بر مقيد محمول خواهد شد بالاتفاق زيرا كه
يك حكم قبول دو وصف متضاد نميتواند كرد كما فى المستصفى و التوضيح وغيره پس فيما نحن فيه نص مسكوت مطلق واقع
است و مقابل آن نص مقيد وارد نشده كه محمول كرده شود و قاعده حمل موجود نيست كه آن اتحاد حادثه و اتحاد حكم است
بر اطلاق خود باقى خواهد ماند بالاتفاق و نيز در توضيح مينويسد كه تقييد موجب تغليظ و مساءة است حيث قال
ولنا قوله تعالى لا تسألوا عن اشياء ان تبد لكم تسؤكم هذه الآية تدل على ان المطلق يجري على اطلاقه فلا يحمل على
المقيد لان التقييد يوجب التغليظ والمساءة كما فى بقرة بني اسرائيل و قال ابن عباس ابهموا ما ابهم الله تعالى و
اتبعوا ما بين الله اى اتركوه على ابهامه لان المطلق مبهم بالنسبة الى المقيد المعين فلا يحمل عليه انتهى ملخصاً بالجمله ازين
عبارت باستدلال آيه كريمه و قول ابن عباس مستفاد شد كه تقييد موجب تغليظ و مساءة است [illegible]

بنی اسرائیل واقع شد و مطلق مبہم ست بہ نسبت مقید معین پس باین وجہ محمول بر مقید معین نخواہد شد پس فیما نحن فیہ نیز نص مصر کہ لا جمعة الا
فی مصر جامع مطلق واقع ست و مبہم ست بہ نسبت مقید معین بقید عدم جواز تعدد پس نیز این مطلق مبہم معین
کلیہ برین مقید معین محمول نخواہد شد زیرا کہ تقیید موجب تغلیظ و مساة ست از جانب شارع چنانچہ در قصہ
بقرہ بنی اسرائیل رو داده مولانا حضرت شاہ عبد العزیز صاحب قدس سرہ در فتح العزیز میفرمایند کہ در حدیث شریف
بروایت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ و دیگر صحابہ رضوان اللہ علیہم اجمعین وارد شدہ کہ اگر بنی اسرائیل ہر گاوی را گرفتہ
ذبح میکردند کفایت میکرد لیکن ایشان بر خود سخت گیری کردند حق تعالی نیز بر ایشان سخت گیری فرمود انتہی
پس درین مادہ نیز قول راجح را کہ مطلق مبہم ست و در وی آسانی از جانب شارع ست ترک کردہ و قول مرجوح را
کہ مقید معین ست و در وی سختی و ضیق ست اختیار خواہند کرد پس از جانب شارع نیز سخت گیری خواہد شد
کہ بترک آن بروز فردا ملام و معاتب خواہند گردید فلہذا بر ما لازم ست کہ نص مصر را کہ مطلق مبہم واقع ست
بر اطلاق و ابہام خود بگذاریم چنانچہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم گذاشتہ و این برای آسانی ست بر امت
حاصلش اینست آنچہ از جانب شارع مطلق مبہم واقع ست او را ہمین طور باید گذاشت و بر مقید معین حمل
نباید کرد و نیز از قاعدہ مضبوطہ اہل اصول معلوم میشود کہ مقصود شارع درین آسانی و دفع حرج ست چنانچہ
از اشباہ و نظائر کہ در قاعدہ رابعہ مینویسد مستفاد میشود المشقة تجلب التیسیر والاصل فیہا قولہ تعالی یرید اللہ
بکم الیسر ولا یرید بکم العسر وقولہ تعالی وما جعل علیکم فی الدین من حرج وفی الحدیث احب الدین الی اللہ
تعالی الحنیفیة السمحة قال العلماء یتخرج علی ہذہ القاعدة جمیع رخص الشرع وتخفیفاتہ واعلم ان اسباب التخفیفات فی العبادات
وغیرہا سبعة الی ان قال السبب السادس العسر وعموم البلوی انتہی ملخصا و تفریعات درین سبب بسیار اند کہ زیادہ
از الجملہ مینگارد و لم یعین من القراءة شیئا حتی الفاتحة عملا لقولہ تعالی فاقرءوا ما تیسر من القرآن والتعیین یجب
لیجوز غیرہ عسیر و اسقط القراءة عن الماموم بل منعہ منہا شفقة علی الماموم دفعا للتخلیط منہ کما یشاہد بالجامع الازہر
الی ان قال السبب السابع النقص فانہ نوع من المشقة فناسب التخفیف وہذہ فوائد مہمة نختم بہا الکلام علی ہذہ القاعدة
الی ان قال الفائدة الثالثة المشقة والحرج انما یعتبران فی موضع لا نص فیہ واما مع النص بخلافہ فلا انتہی
ملخصا بالجملہ از قاعدہ مضبوطہ المشقة تجلب التیسیر کہ اصل آن از نصوص احادیث ثابت ست جمیع رخص شرع
و تخفیفات وی ازین قاعدہ بر آیند معلوم شد کہ اسباب تخفیفات در عبادات وغیرہا ہفت اند از الجملہ سبب
ششم عسر و بلوی ست و تفریعات درین سبب بسیار مرقوم اند کہ از الجملہ مینویسد کہ امام ابو حنیفہ برای قراءة چیزی
از قرآن تا آنکہ فاتحہ را معین نکردہ بنا بر عمل بر اطلاق نص فاقرءوا ما تیسر من القرآن تعیین باین حیثیت کہ
غیر فاتحہ جائز نباشد موجب عسر ست و ساقط کرد قراءة را از ماموم بلکہ منع کرد او را از ان بنا بر شفقت بر ماموم

برای دفع خلط ازان و از انجمله سبب سابع نقص ست که نوعی ست از مشقت پس مناسبت در وی تخفیف و چند
فوائد اند که کلام را تا بنها برین قاعده ختم کرده و از انجمله فائدهٔ ثالثه مشقت و حرج ست و این هر دو معتبر آن
موضع خواهند شد که در وی نص وارد نشده باشد و در منصوص معتبر نیستند پس مسئلهٔ متنازع فیه نیز برین
اصل متفرع خواهد شد و بر تفریع که در سبب سادس نوشته نیز منطبق خواهد گردید زیرا که تعیین یک موضع برای
اقامهٔ جمعه باین حیثیت که زیاده ازان جائز نباشد موجب عسر ست زیرا که مردم را در حضور جمعه طرف مسجد جامع
خصوصًا در شهرهای بسیار کلان مانند کلکته وغیره در طی مسافت طویله خیلی مشقت و حرج واقع خواهد شد و نیز در التزام
اتحاد موضع اقامه دیگر حرج عظیم واقع ست که در یک مکان گنجائش مردم در همچنین شهرها محال ست پس
بنا بر دفع مشقت و حرج از مردم بمقتضای شفقت بر حاضران جامع تجویز تعدد مکان اقامهٔ جمعه واجب
و لازم آمد و در عدم جواز تعدد نصی وارد نشده کما مر ذکره پس مشقت و حرج درین باب معتبر خواهند شد
بالجمله الحجه صاحب در المختار قول مرجوح را بتایید روایات ضعیفه که اصل آنها از احادیث ثابت نمیشود
قول معتمد فی المذهب وغیر ضعیف نوشته بحکم قضیهٔ کلیه مذکوره از دائرهٔ اعتماد خارج شده باز بر کر ضعف
خود عائد گردیده غیر مختار و متروک العمل بر آمد و چونکه بنای تادیهٔ اربع مبنی برین بنیاد ضعیف و بی اصل بود
لامحاله باین تقریر درهم و برهم گردید و الحجه صاحب در المختار در عبارت منقوله بالا مینویسد که و کون الصحیح الجواز
للضرورة للفتوی لا یمنع شرعیة الاحتیاط للتقوی این سخن است و حق ست بشرطیکه عمل باحتیاط منجر
بمنکرات و منهیات نگردد و ورنه شرعیة الاحتیاط ممنوع ست چنانچه از کلام عالم ربانی حجة الاسلام امام غزالی
علیه الرحمه که در کیمیای سعادت سفر باید مستفاد میشود که و این احتیاطها که عادت صوفیان ست از چیزی
داشتن و از اسیر گرفتن و آب پاک بیقین طلب کردن و آفتابه نگاه داشتن تا کسی دست در ان نکند چه
نیکوست تا آنکه گفته چه آن احتیاطها نیکوست لیکن شش شرطست تا آنکه گفته شرط ششم آنکه این احتیاط
بمنکرات و منهیات ادا نکند چنانچه بر سه بار زیاده کنند در طهارت که بار چهارم منهی ست یا طهارت
دراز کنند و مسلمانی در انتظاری و باشد که این نشاید یا آب بسیار بریزد یا نماز از اول وقت تاخیر کنند
با امام باشد و اهل جماعت را در انتظار دارد تا آنکه گفته که این چنین کارها بسبب احتیاطی که فریضه بنیت
مباح نکند انتهی ملخصًا بقدر الحاجه پس فیما نحن فیه تادیهٔ اربع احتیاطًا اگر منجر بمفسد بخوف اعتقاد عدم
فرضیت جمعه که از منکرات و منهیات ست خواهد شد پس درین صورت بسبب احتیاطی که فریضه بنیت مباح
نخواهد گردید و این اعتقاد فی زماننا ظاهر ست و نیز شیخ عبد الحق محدث دهلوی رح در شرح سفر السعادت مینویسد
که و بعضی گفته اند که این چهار رکعت که بعد از جمعه احتیاطًا به نیت ظهر نگذارد بهتر آنست که پیش از جمعه بگذارد

زیراکه چون جمعه را با جماعت گذارد و پس ازان بنیت ظهر بگذارد اساءة ظنی بمسلمانان لازم آید که نماز یکه گذارده اند
فاسد بود انتهی بقدر الحاجة گویم این اساءة ظنی بمسلمانان در صورت گذاردن این چهار رکعت پیش از جمعه نیز متیقنه
ست زیراکه گذاردن وی بنا بر همین خیال ست که نمازیکه ادا خواهند کرد فاسد خواهد شد و پر ظاهر ست که اساءة ظنی بمسلمانان
بحکم آیه کریمه یا ایها الذین آمنوا اجتنبوا کثیرا من الظن ان بعض الظن اثم
حرام ست پس هر گاه که احتیاط مستلزم حرام باشد ادای آن مطلقا جائز نخواهد شد بالجمله قول صاحب بحر الرائق
که ان لا احتیاط فی فعلها لانه العمل باقوی الدلیلین از راه انصاف درین مقام غایت احسن و انسب ست زیراکه
تعمیل برین قول از هر دو محظور مذکور یعنی اعتقاد عدم فرضیت جمعه و اساءة ظنی محفوظ میماند و آنچه محشی مذکور در
عبارت منقوله بالا میفرماید لکن ینبغی الکلام فی تحقیق انه واجب او مندوب قال المقدسی ذکر ابن الشحنة عن جده
التصریح بالندب و بحث فیه بانه ینبغی ان یکون عند مجرد التوهم اما عند قیام الشک والاشتباه فی صحة الجمعة فالظاهر
الوجوب الخ پس بتقدیر تسلیم صحت تا وجه ارجح در حکم وجوب بحالت قیام شک و اشتباه کلام ست زیراکه [illegible] شک و لغت
سبب گمان [illegible] و هو خلاف الیقین و حقیقة الیقین [illegible] کما یستفاد من الصراح [illegible] بخلاف یقین
بر آمده و همچنین در اصطلاح فقها نیز معلوم [illegible] [illegible] [illegible]
بالشک [illegible] الشک تساوی الطرفین [illegible] الراجح [illegible] ترجیح [illegible] والوهم [illegible]
و اما اکبر الرای غالب الظن فهو طرف الراجح اذا اخذ به القلب هو المعتبر عند الفقهاء کما ذکره الامام [illegible]
ان الظن عند الفقهاء من قبیل الشک لانهم یریدون به التردد [illegible] [illegible]
و لذا قالوا فی کتاب الاقرار لو قال له علی الف فی ظنی لا یلزمه شیء لانه [illegible] و غالب الظن عندهم ملحق بالیقین
و هو الذی [illegible] [illegible] من تصحیح کلامهم فی الابواب صرحوا بلفظ الظن بان [illegible]
کما فی التحقیق صرحوا فی الطلاق بانه اذا ظن الوقوع لم یقع و اذا غلب ظنه وقع [illegible] الاشباه ایضا
فیه فی القاعدة السادسة والشبهة بالشبه الثالثة و لیس ثابت بالجمله از تحریر صاحب [illegible] [illegible] معلوم شد
که نزد فقها ظن و توهم و اشتباه همه بمعنی شک اند که مراد ایشان آن ترددست در میان وجود شی و عدم
طرفین مساوی باشد یا یکی از دیگری ترجیح بود اگرچه نزد دیگران چهار شی الجمله متفاوت اند الا در اصل معنی تردد مشترک اند
و لیکن اکبر رای و غالب ظن ملحق بیقین ست زیراکه معنی تردد در حد این هر دو مفقود ست و احکام از ندب و وجوب
هر یکی ازین اقسام مذکوره از تصریحات که در عبارت منقوله می برآید چنانچه بر ماهران فن فقه و اصول
پوشیده نخواهد شد بالجمله حکم بوجوب در صورت غالب ظن و اکبر رای کرده خواهد شد و در صورت توهم و شک
و اشتباه بندب چنانچه از تصریحات مذکوره مستفاد شد پس حکم کردن بوجوب در صورت قیام شک و اشتباه

خلاف لغت و اصطلاح فقهاست و اینجه محشی مذکور در عبارت ردّ المحتار نوشته و انما اطلنا فی ذلک لدفع ما
یوهمه کلام الشارح تبعا للبحر من عدم فعلها مطلقا الخ پس میگوییم منع کردن شارح از ربع و اتباع بحر از تادیهٔ اربع مطلقا
بر تقدیر خوف مفسدهٔ اعتقاد عدم فرضیت جمعه از راه انصاف امریست معقول زیرا که این خوف چنانکه در ادای
جهر متصورست در خفیه نیز متصور است آری اینقدر فرق البته هست که در جهر خوف این مفسده زیاده ترست که بطرف
دیگران متعدی میشود و در خفیه فقط بر خود عاید میگردد زیرا که این اعتقاد دست که از قلب تعلق دارد که جهر و خفیه
هر دو در این محل مضر اند و قول مقدسی نحن لا نامر الخ نیز موید کلام بحرست زیرا که وی بلحاظ خوف همین مفسدهٔ عوام را
باداء اربع حکم نکرده مطلقاً و خواص را بری دلالت نموده پس کلام مقدسی موید کلام صاحب ردّ المحتار نعم ان ادّی الی
مفسدة لا تفعل جهارا میگردد گوییم خواص را نیز بر تقدیر تادیه ازین مفسده نجات معلوم نمیشود زیرا که تادیهٔ ایشان همین اعتقاد
خواهد بود که جمعه گذارده ایم فرض واقع نمیشود بایذ بیان حجه و سببی یعنی تادیهٔ اربع بعد از جمعه بسبب وقوع شک در تحقق
شرائط جمعه بود آنکه شکوک از جملهٔ شرائط جمعه که بنسبت شرط مصر و شرط سلطان واقع بود بفضله تعالی کما بینته بدلائل
روایات کتب معتبره رفع کرده شد و هیچ دقیقه از دقائق شکوک که در ذهن اکثر مردم طاری بود فرو نگذاشته حتی که اقامت
جمعه در قصبات و قری از دلائل ثابت کرده و اجماع مسلمانان را بان وجوه که بالا مذکور شدند در امر اقامت جمعه
قائم مقام سلطان ساخته و در باقی شرائط اتفاق ست که کسی را در آنها نزاعی نیست بالجمله جمیع شرائط صحت
جمعه متحقق شدند و هیچ عذری برای تادیهٔ صلوة ظهر احتیاطا باقی نماند پس الآن در تادیهٔ آن بجز آنکه اجتماع دو فرض
در یکوقت لازم می آید و آن غیر مشروع ست هیچ فائده مترتب نیست و دیگر محظور آنچه بالا مذکور شده از اعتقاد عدم
فرضیت جمعه و اسائهٔ ظنی بمسلمانان نیز واضح است حاصلش اینست که هرگاه که اقامت جمعه بشرائط واقع شد
سقط ظهر خواهد گردید و نیت جمعه باینطور باید کرد که نویت ان اسقط فرض الظهر عنی باداء رکعتی صلوة فرض
الجمعة یعنی نیت میکنم بانکه ساقط کنم فرض ظهر را از ذمهٔ خود بادای دو رکعت نماز فرض جمعه و در نماز نیت صلوة و نیت
فرض و نیت تعیین ضرورست چنانکه در اشباه و نظائر می نویسد اما الصلوة فقال فی النهایة انه ینوی الفرضیة
فی الفرض فقال معزیا الی المجتبی لابد من نیة الصلوة و نیة الفرض و نیة التعیین حتی لو نوی الفرض لا یجزیه
انتهی و مراد از تعیین تعیین نمازیست که در انوقت ادا میکند مثلا ظهر یا جمعه و فقط نیت فرض کافی نیست
تنبیه بعضی علمای این زمانه تقریر کرده اند که تادیهٔ جمعه محض برای ابقای شعار اسلام ست زیرا که شرط مصر و شرط
سلطان که از شرائط صحت جمعه اند فی زماننا مفقود اند پس از فحوای کلام ایشان مفهوم میشود که جمعه فرض
نیست تادیهٔ او محض همین راه است که شعار اسلام ست این عجب تقریریست پس اگر این شعار فرض نیست نفل خواهد شد
و تادیهٔ نفل بجماعت مکروه است چنانچه در ردّ المحتار می نویسد لا تجوز الجمعة فی الصغیرة اصلا لیس فیها قاض

ومنبر و خطیب کما فی المضمرات والظاهر انه اریدبه الکراهة لکراهة النفل بالجماعة پس در زمانه ما که قاضی چنانکه
ایشان دانند یعنی حاکم مسلم که اقامت حدود و تنفیذ احکام نماید درین دیار در شهرها و قصبات و قری مطلقاً
موجود نیست پس نزد ایشان لا محاله ادای این شعار بطور نفل خواهد شد و در درمختار مینویسید و فی القنیة صلوة العید
فی القری تکره تحریما ای لانه اشتغال بما لا یصح لان المصر شرط الصحة انتهی قوله صلوة العید و مثله الجمعة
قوله بما لا یصح ای علی انه عید والا فهو نفل مکروه لادائه بالجماعة انتهی ما فی رد المحتار پس معلوم شد
که ادای عید و جمعه بجماعت در صورت فوت شرط مصر نفل مکروه است بکراهت تحریمی که مرتکب آن آثم
است و نیز در عالمگیری مینویسید و اما نوافل النهار فیخفی فیها حتما پس بر تقدیر جهر عمداً نیز نماز مکروه تحریمی
خواهد شد زیراکه درینجا ترک اخفا که واجب است لازم آمد کما فهم من کتب الفقه باید که اهل انصاف بمقام
غور و تامل فرمایند که این محظورات که ذکر کرده ایم بتقدیر ایشان که مشعر از عدم فرضیت جمعه است لازم آید
بانه الانصاف شرط است پس گر بلحاظ این محظورات ترک جمعه میکنند تا هم خوف وبال آخرت است که امر
قطعی متروک میشود و چون ادا میسازند درین محظورات مبتلا میگردد و غرض در عجب مخمصه گرفتار است پس نجات ازین
محظورات بجز آنکه بفرضیت جمعه قطعاً قائل گردد و از مذهب بر آید نظر نمی آید تکمله در خاطرم رسیده که بما حصل
و خلاصه این رساله برای تفهیم عوام منتخب کرده در ذیل خاتمه ثبت نمایم تا که ایشان مستفید شوند و در فهم و اخذ
مطلب عاجز نشوند و رنه نیست خواص حاجت این خلاصه نمود باید دانست که جمعه فرض عین است و فرضیت
وی بنص قطعی ثابت است یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذَا نُودِیَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ یَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلٰی ذِکْرِ اللّٰهِ
ای مومنان چون ندا داده شود برای نماز روز جمعه پس بدوید بسوی ذکر خدا و مراد از ذکر الله صلوة جمعه است
یا خطبه وی و وجوب خطبه مستلزم وجوب جمعه است کذا قالوا و مذکور در تفاسیر است که مراد خطبه و صلوة هر دو
است چه ذکر هر دو را شامل است و بر هر دو صادق و بحدیث هم فرضیت وی ثابت روایت است از جابر بن
عبدالله که گفت که خطبه خواند برای ما رسول الله صلی الله علیه وسلم پس فرمود ای مردمان توبه کنید
از گناهان و بازگردید بطاعات حق عز و جل پیش از آنکه بمیرید و ازین عالم در گذرید تا آنکه فرمود که بدانید
که خدا تعالی فرض گردانید بر شما نماز جمعه را در محل ایستادن من که اینست و در روز من که اینست و در ماه من
که اینست و در سال من که اینست تا روز قیامت پس کسیکه ترک کند جمعه را در حیات من یا ترک کند آن را بعد
از ممات من و او را بادشاهی باشد جور کننده یا عدل اندوزنده بجهت سبک پنداشتن و سهل انگاشتن آن را
یا بعلت انکار کردن آن را پس جمع نکناد حق تعالی تفرقه و پریشانی او را و برکت ندهاد خدا تعالی در کار وی آگاه
باش ای مخاطب و بشنو و قبول نیست مر تارک جمعه را نماز و نه روزه است مر او را و نه زکوة است او را و نه حج او را

اورا و هیچ نیکی مقبول است مراد و را آنکه توبه کند از ترک جمعه بوجود استخفاف وی پس اگر توبه کند و رجوع کند
از آن گناه رجوع کند حق تعالی بروی می بخشود. تمت رواه ابن ماجه پس ازین حدیث مستفاد شد که جمعه تا قیام
ساعت خواهد ماند و فرضیت و دوام باقی ست و نیز معلوم شد که هر که جمعه را بلا عذر قصدا ترک خواهد کرد نماز و روزه و جمله
عبادت و هیچ نیکی وی مقبول نیست و بدعای آنحضرت صلی الله علیه وسلم همواره در پریشانی و تفرقه خواهد ماند و در
کار وی برکت نخواهد شد. در فضیلت روز جمعه حدیثی از ابی لبابه بن عبد المنذر آمده که گفت فرمود پیغمبر خدا صلی الله
علیه وسلم که بدرستیکه روز جمعه مهتر روزها و بزرگتر آنهاست نزد خدا و روز جمعه بزرگتر ست نزد خدا از روز
عید قربان و عید رمضان روز جمعه پنج خصلت ست در روز جمعه پیدا کرد خدا آدم را و فرود آفگند در وی
آدم را و در وی بمیرانید خدا تعالی آدم را و در روز جمعه ساعتی ست که نطلبد بنده در آن ساعت چیزی را مگر آنکه بدهد
او را مادام که نطلبد چیزی را که حرام ست و در روز جمعه برپا میشود قیامت نیست هیچ فرشته نزدیک کرده شده
بجانب حق و نیست هیچ آسمانی و نه هیچ زمینی و نه بادها و نه کوهها و نه دریا مگر آنکه میترسند از روز جمعه رواه ابن
ماجه یعنی از ناگهان برپا شدن قیامت درین روز و حدیثی از ابوهریره رضی الله تعالی عنه در ثواب نماز جمعه
آمده که گفت که فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم که چون میباشد روز جمعه می ایستند فرشتگان بر در مسجد
مینویسند نام هر که پیشتر می آید بترتیب و مثل مهجر یعنی حال کسیست که میفرستند شتری بمکه برای قربانی پستر
حال آنکه پس آن وی می آید یعنی حال کسیست که میفرستند گاو را پس ازان هر که پستر از آن آید حال او
یعنی حال کسیست که میفرستند قوچ را پستر آنکه تصدق میکند ماکیان را پستر آنکه تصدق میکند بیضه را پس چون بیرون
می آید امام برای خطبه می پیچند فرشتگان نامه خود را که مرقوم را نام نویسی کرده اند و استماع میکنند ذکر را متفق علیه
معلوم است که در اول وقت جمعه بر آمده است یعنی هر که پیشتر از همه در اول وقت جمعه در مسجد جامع حاضر شود او را ثواب
قربانی شتر ست پستر ازان ثواب قربانی گاو پستر ازان ثواب قربانی قوچ پستر ازان ثواب صدقه ماکیان پستر ازان
ثواب صدقه بیضه و حدیثی در باب تهدید و تشدید بر ترک جمعه از ابن عباس مرویست که فرمود پیغامبر صلی الله
علیه وسلم کسیکه ترک کند نماز جمعه را بی ضرورت نوشته شود از جمله منافقان در کتابیکه سوده نمیشود و تغیر داده نمیشود
و در بعض روایات ثلثا واقع شده رواه الشافعی یعنی کسیکه ترک کند جمعه را سه بار و احادیث درین ابواب
بسیار وارد شد درینجا تیمنا فقط برین مذکورات قناعت و اکتفا نمود مسلم مخلص را همین قدر کافی و شافی ست و مانع
و منافق و منکر را اگر دفترها از احادیث به نمایند کفایت نخواهد کرد و نفع نخواهد بخشید و معلوم باید که جمعه در شهر
و قصبات و دیهات صحیح و جایز ست و حاجت بادشاه و امیر در باب اقامت جمعه اصلا نیست اتفاق مسلمانان
در نیابت کافی ست که شخصی را امام مقرر ساخته عقب وی نماز جمعه ادا کرده باشند و جمعه در دار الحرب

ایام فتنه و غلبهٔ اهل کفار صحیح و درست ست و هر که خلاف آن گفته محض غلط و باطل ست و مسموع نشده که بعضی
علمای این زمانه در ایام حدوث بلوی فتوی بعدم صحت جمعه داده بودند معلوم نیست که بکدام دلیل این فتوی
داده اند بالجمله جمعه را که عمدهٔ شعائر اسلام ست و فرضیت وی از نص قطعی ثابت ست بهر حال بر بهر تقدیر
ادا باید کرد و محض بفقدان بعض شروط بزعم خود که بدلائل ظنیه ثابت ست ترک کردن امر قطعی را خیلی ناشی
ضعف ایمانی ست و فرضیت جمعه آکد ست از فرضیت ظهر و منکر وی کافر ست و جمعه در یک شهر در چند جا
مطلقا بر مذهب صاحبین جائز ست شهر کلان باشد یا خرد لازم نیست که تعدد بقدر حاجت بود گوییم اگر تعدد بقدر حاجت بود اولی ست زیرا که
زائد از قدر حاجت باعث تقلیل جماعت خواهد شد پس در شهرهای کلان و همچنین در شهرهای خرد و قصبات و
دیهات هر قدر که حاجت باشد تجویز نمایند بالجمله هرگاه که اقامت جمعه در شهر و قصبات و دیهات جائز شد و اجماع
مسلمانان در امر اقامت جمعه قائم مقام سلطان گشت و تعدد جمعه در یک شهر بر مذهب صاحبین مطلقا جائز گردید
الآن ادای نماز ظهر بعد از جمعه به نیت آخر ظهر احتیاطا جائز نخواهد شد زیرا که در صورت اجتماع دو فرض در یک وقت
لازم خواهد آمد و آن غیر مشروع ست و نیز در ادای این نماز اعتقاد عدم فرضیت جمعه لازم می آید که آنچه گذارده است
فرض واقع نشده پس باین لحاظ بعد از جمعه ظهر احتیاطا ادا میکنند و نیز سوء ظنی به نسبت مسلمانان که حرام است
لازم می آید که آنچه جمعه گذارده اند صحیح نیست لهذا بفرضیت جمعه قطعا قائل باید شد و در تذبذب نباید افتاد
و اصل فرض وقت بروز جمعه ظهر ست و جمعه بدل است از وی که بادای آن ظهر از ذمه ساقط میشود اگر بادای آن تمام شرائط
باشد و نیت جمعه باین کیفیت باید کرد که نیت میکنم بآنکه ساقط کنم فرض ظهر را از ذمهٔ خود بادای دو رکعت نماز فرض جمعه
و دلائل این اجمال در ذیل تفصیل این رساله همه مذکور اند هر کرا حاجت باشد در آنجا مطالعه نماید والله اعلم بالصواب
وما علینا الا البلاغ و علی الله الحساب ربنا لا تؤاخذنا ان نسینا او اخطأنا و صلی الله علی سیدنا و مولانا محمد و آله و اصحابه اجمعین

قطعهٔ تاریخ کتاب مستطاب جناب [illegible] مرشدنا دام ارشاده از واحد علی حمید ساکن [illegible]

کتاب جمعه بتصنیف مجلی کامل نماز جمعه میں شک کو کلام [illegible] فرض	تو تذکره یہی ہر پیر و ہر جوان میں ہے کتاب حق ہے ثبوت اسکا انس و جان میں ہے عدد ولی [illegible] ال دسنه کی تاریخ [illegible]	مولف اسکا مرادآباد و جہان میں ہے برائے سال حمید سخن شناس [illegible] که فرض عین [illegible] سنہ احسان میں ہے	عجب مذاق ہر اک سلک [illegible] طبیعت [illegible] فکر [illegible]

قطعهٔ تاریخ کتابت تذکرة الجمعه از نتائج طبع میر تجمل حسین متخلص به تجلی ساکن قصبه [illegible] ضلع فتحپور

پاک دین مولوی عبد السلام [illegible] کتاب جمعه کرده اشتهار	حاجی و حافظ وسیلهٔ کردگار گفت تاریخش تجلی [illegible]	در جهان بهر ثبوت فرض عین نصف هشت و غنا زده بست [illegible]

۱۲ ۸

خاتمة الطبع

بحمد الله و منته که درین اوان سعادت اقتران بفضل ایزد منان رساله متبرکه مسمی به **تذکرة الجمعه** از افادات جناب مستطاب **مولوی محمد عبد السلام** سلمه الله العلام بتاریخ ششم شهر شوال المکرم ۱۲۸۵ هجری مطابق بستم جنوری ۱۸۶۹ عیسوی بمطبع فیض منبع **منشی نول کشور** واقع شهر لکهنو بحسن تصحیح بحلیهٔ طبع مزین گردید

جدول تصحیح اغلاط تذکرة الجمعه

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲	۴	تنفید	تنفیذ	۱۲	۲۳	مالندب	بالندب
″	۶	بفتواء	بفتواے	″	۲۵	لایفعل	لاتفعل
۳	۴	جائز	جائو	۱۳	۱	بذل	ندل
″	۲۴	ولاضحی	ولاضحی	″	۲۴	بین	بیّن
۴	۲	نفی	قفی	۱۴	۲	مفید	مقید
″	۱۲	مستفاه	مستفاد	″	۷	مہم	مبہم
″	۱۳	محتار	مختار	″	۱۵	السخلة	السمحة
۵	۹	یمنع	لمنع	″	″	التحقیقات	التخفیفات
۶	۲	رارکان	دارکان	۱۵	۲	جرج	حرج
″	۱۰	محضورا	محصورا	″	۱۶	حمه	ہمہ
۹	۱۵	باشند	پاشند	″	۱۸	احتیاطها	احتیاطها
″	۲۴	بخبره	بخبرہ	۱۶	۱ و ۲	اسادة	اسارة
″	۲۵	دعیته	رعیته	″	۳	بنائرعمین	بنابرعمین
۱۰	۲	انتهی	انتهی ع	″	۵	نادیة	تادیة
″	۳	انماکان	انماکان الی السلطان ۱۲	۱۷	۱۰	ینبغی	ینبغی
″	۱۶	ردالمختار	ردالمحتار	۱۹	۵	نخواہد شد	نخواہد شد
۱۱	۱۵	البحر	البحر	″	۲۳	کرنکه	کردکه
″	″	لعدم	بعدم	″	۲۴	انفاق	اتفاق
″	۱۶	زمانثا	زماننا	۲۰	۱۷	خود	خرد
″	۲۰	صحة	صحت	جدول مزیل اغلاط حواشی			
۱۲	۱۹	حرد	مَرد	۳ صفحه	۲ سطر	وقت الجمعه	وقت الجمعة
″	۲۰	وغیرہٗ	وغیرہا	۳ صفحه	۱ سطر	الاقدمه واستقصا	الاقدمة والاستقصا الی خاتمة سواء الانفس